

**DIDAKTIK NASR POETIKASI: XOJANING “MIFTOHU-L-ADL” ASARI
ASOSIDA ADABIY-TAHLILIIY TADQIQOT**

Safarov Jahongir Eshmurodovich

Qarshi xalqaro universiteti o'qituvchisi

**ПОЭТИКА ДИДАКТИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ: ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКО-
АНАЛИТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ НА ОСНОВЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
ХОДЖИ «МИФТАХ УЛ-АДЛ»**

Сафаров Жахонгир Эшмуродович

«Преподаватель Международного университета Карши»

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada mumtoz sharq adabiyotida muhim o'rin tutgan didaktik nasr poetikasi Xojaning “Miftohu-l-adl” asari misolida adabiy-tahliliy jihatdan tadqiq etiladi. Tadqiqotda didaktik nasr poetikasining nazariy asoslari, badiiy shakl va axloqiy mazmun o'rtasidagi munosabat, poetik vositalarning tarbiyaviy funksiyasi tahlil qilinadi. Asarda adolat g'oyasining poetik ifodasi, rivoyat va hikoyatlarning badiiy vazifasi hamda til va uslubning didaktik ta'sirchanlikni ta'minlashdagi roli ochib beriladi. Maqolada “Miftohu-l-adl” mumtoz didaktik nasr poetikasining yetuk va o'ziga xos namunasi ekanligi ilmiy asosda yoritiladi.*

***Kalit so'zlar:** didaktik nasr, poetika, Hoja, Miftohu-l-adl, adolat g'oyasi, mumtoz adabiyot, axloqiy tarbiya.*

***Аннотация:** В данной статье с литературоведческо-аналитической точки зрения на примере произведения Ходжи «Мифтах ул-Адл» рассматривается поэтика дидактической прозы, занимающей важное место в классической восточной литературе. В исследовании анализируются теоретические основы поэтики дидактической прозы, взаимосвязь художественной формы и нравственного содержания, а также воспитательная функция поэтических средств. В статье освещаются поэтическое выражение идеи справедливости в произведении, художественная функция рассказов и притч, а также роль языка и стиля в обеспечении дидактической эффективности. В работе научно*

обосновывается, что «Мифтах ул-Адл» является зрелым и самобытным образцом поэтики классической дидактической прозы.

Ключевые слова: *Дидактическая проза; поэтика; Ходжа; «Мифтах ул-Адл»; идея справедливости; классическая литература; нравственное воспитание.*

Mumtoz sharq adabiyotida didaktik nasr janri axloqiy, ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlarni badiiy shaklda yetkazishning muhim vositasi sifatida shakllangan [10]. Bu turdagi asarlarda asosiy maqsad o'quvchini axloqiy jihatdan tarbiyalash bo'lsa-da, mazkur vazifa oddiy pand-nasihath bilan emas, balki puxta poetik tizim orqali amalga oshiriladi [3]. Shu bois didaktik nasrni faqat g'oyaviy matn sifatida emas, balki estetik va poetik hodisa sifatida o'rganish zarur [4]. O'zbek mumtoz adabiyotida didaktik nasrning muhim namunalaridan biri Xojaning "Miftohu-l-adl" asaridir [9]. Asar markazida adolat g'oyasi turib, u turli hikoyat va rivoyatlar orqali badiiy ifodalanadi [12]. "Miftohu-l-adl" nafaqat axloqiy-nasihathnoma, balki didaktik nasr poetikasining o'ziga xos namunasi bo'lib, unda shakl va mazmun uyg'unligi yaqqol namoyon bo'ladi [7]. Mazkur maqolaning maqsadi — didaktik nasr poetikasining asosiy xususiyatlarini aniqlash hamda ularning "Miftohu-l-adl" asarida qanday badiiy vositalar orqali amalga oshirilganini adabiy-tahliliy asosda ochib berishdan iborat [13].

Xojaning "Miftohu-l-adl" asari 1508-1510-yillar orasida yozilgan va Shayboniyxonning o'g'li Temur Sultonga bag'ishlangan [9]. U turli ijtimoiy-axloqiy mavzularga bag'ishlangan 15 bobli kitobdir. Yozuvchi har bir bob mavzusiga oid fikr-mulohazalarini nazariy jihatdan bayon qilib, so'ngra fikrlarini tasdiqlash uchun turli masallar va hikoyatlar keltirib o'tadi [5]. Asarning asosiy qismini xalq orzu qilgan insofli, adolatli, odil shoh tasvirlangan bir qator hikoyatlar tashkil etadi. Asar sodda xalqona tilda yozilgan bo'lib, unda tushunilmaydigan so'zlar deyarli uchramaydi, shuningdek, bayon qilish usulida ixchamlik va aniqlik bor [2]. Asarda yozma va og'zaki adabiyotda mashhur bo'lib ketgan Iskandar, No'shiravon, Mahmud G'aznaviy, Bahramshoh, Anushervon, Nuh va boshqalar nomi bilan bog'liq hikoyalar asosiy o'rin egallaydi. To'plamdagi hikoyatlarning har biri biron axloqiy, siyosiy yoki diniy maslahat berishni maqsad qiladi [6]. Masalan, "No'shiravon, kampir va ozarbayjon

hokimi” haqidagi hikoyatda haqiqiy xalqparvar, toj-u taxtga loyiq, adolatli hukmdor qanday bo‘lishi lozimligi ochib berilgan. Unda aytilishicha, No‘shiravon o‘zining beklaridan birini Ozarbayjonga hokim qilib tayinlaydi. U hokim ma'lum vaqtgacha oqilona siyosat olib boradi, so‘ngra xalqning mol-u mulkini zulm bilan tortib ola boshlaydi. Hatto, yolg‘iz, kambag‘al kampirning birdan-bir kun kechirish manbai bo‘lgan bir parcha yerini ham tortib oladi. Kampir bekning ustidan arz qilib No‘shiravon oldiga boradi. No‘shiravon kampirni tinglagach, uni vaqtincha uy-joy va yegulik bilan ta'minlab, beklaridan birini Ozarbayjon hokimining qilayotgan ishlarini surishtirishga yuboradi. Tekshirishlar natijasida hokimning avval hech qancha mulki bo‘lmaganligi, lekin hokimlikdan so‘ngra xalqdan jabr-zulm otkazib tortib olgani evaziga katta boylik to‘plagani aniqlanadi. Xalqning mol-mulki o‘z egalariga qaytarilib, hokim aybiga yarasha jazolanadi. Shundan so‘ng, No‘shiravon xalq arz-u dodini shohga bemalol yetkazib turishi uchun taxtidan tashqariga uzun zanjir bog‘latadi va kimning arzi bo‘lsa, shu zanjirni tortishi kerak bo‘ladi. Kunlardan bir kun zanjir tebranadi, chiqib qarasarlar bir qari eshak bo‘ladi. No‘shiravon buyrug‘i bilan aniqlanishicha, eshakning egasi uni yoshligida ko‘p ishlatgan, qarigach esa haydab yuborgan edi. Shoh eshak egasini chaqirtirib, uni axtaxona va yem bilan ta‘minlashni buyuradi. Hikoyat orqali yozuvchi shohni va amaldorlarini adolatli bo‘lishga, oddiy xalqning arz-u holini tinglab, to‘g‘ri hukm chiqarishga undaydi [9]. Xojaning shaxsiy hayot yo‘liga nazar solsak, u umrini sultonlar, bek-u amaldorlar huzurida turli mansablarda faoliyat olib borib o‘tkazganini ko‘ramiz. Shuning uchun ham xalqning ahvolidan yaxshi xabador bo‘lgan. Qaysiki xalqning ahvolini o‘ylaydigan shoir shohning oldida yaqin kishisi bo‘lsa, unga yaxshi so‘z bilan ta‘sir o‘tkazishga harakat qilgan.

Poshshoxo‘ja “Miftohu-l-adl” asarini Navoiy, Jomiy, Husayn Voiz Koshifiy, Sa‘diy Sheroziy kabi ulug‘ ijodkorlarning asarlaridan ta‘sirlanib yozganini aytadi [8, 11]. Masalan, so‘z mulkining sultoni Alisher Navoiyning barcha asarlarida shoh-u amaldorlar, bek-u sultonlar davlat va jamiyat uchun foydali, xalqning farovon yashashi uchun zarur fazilatlarga ega bo‘lishi kerakligi uqtiriladi [1]. Adolat Navoiy ijodining asosiy mezoni hisoblanadi. Navoiy bir qancha g‘azallarida, “Xamsa”ning barcha

dostonlari va “Mahbub ul-qulub”da odil, diyonatli hukmdorlar qanday bo‘lishi kerakligi haqida aytib, zolim, zo‘ravon shohlarni ayovsiz tanqid qiladi. ”Hayrat ul-abror“ dostonining 3-maqolati “Salotin”, ya’ni sultonlar bobi deb nomlanib, unda adolat tushunchasiga keng to‘xtalib o‘tadi.

Shohki ish adl ila bunyod etar,

Adl buzuq mulkni obod etar [1: 244].

Shoir agar har bir hukmdor adolat bilan ish yurgazsa, xalqqa zulm qilmasdan odil bo‘lsa, bundan xalqning ko‘ngli ravshanlashib, adolat vayrona yurtni ham obod qilib yuborishi haqida aytadi. Yurtning adolatli rahbari to‘g‘ri so‘z, saxovatli, insofli bo‘lsa, mamlakat obod, xalq osoyishta, baxtli yashashi haqida gapirib, bunga misol sifatida “Shoh G‘oziy” hikoyatini keltiradi. Hikoyatdan ma’lum bo‘lishicha, Shoh G‘oziyning yurishlaridan birida shu mamlakatda yashayotgan bir kampirning yakka-yu yagona o‘g‘li shahid bo‘ladi. Taxt egallanganda, shoh shahid bo‘lgan yigit va uning onasini unutadi. Kampir o‘g‘lini yo‘qotgach, ancha qiynalib qodadi. Kunlardan bir kun shu kampir “sen mening o‘g‘limni jangda o‘ldirib yubording, senda qon haqqim bor”, deb shoh G‘oziy oldiga arz qilib kelasi. Shoh shariat bo‘yicha hukm qilinishini so‘raydi va ikkisi qozi oldiga boradilar. Qozi “kampir qonga qon olmoqchi bo‘lsa, podshoh o‘ldirilishi yoki shoh uni rozi qilishi kerak”, deb hukm chiqaradi. Shoh bo‘yniga sirtmoq solib, kampirning qo‘liga qilich beradi, bir yoniga esa xamyon to‘la oltin qo‘yadi. Shoh qasos olaman desang, istasang jonim bilan, istasang pul bilan ol deydi. “O‘g‘lingni o‘limga buyurganimda ixtiyor ozimda emas edi. Lekin sen nima qilsang ixtiyor o‘zingda”, deydi. Shundan so‘ng, kampir shohning odilligini ko‘rib xursand bo‘ladi va uning jonidan kechib, oltinlarni oladi. Ushbu hikoyatdan maqsad Navoiy Husayn Boyqaroni va boshqa shohlarni adolatlilikda, marhamat va saxovatpeshalikda xuddi shunday bo‘lishlarini orzu qilgan. Biz yuqorida ko‘rgan Xojaning hikoyasidagi podshoh ham xuddi Navoiyning shoh G‘oziy singari oddiy xalq arz-u dodiga quloq tutadi va birdan hukm chiqarishga shoshilmaydi, balki vaziyatni to‘laligicha o‘rganib, keyin to‘g‘ri qaror qabul qiladi. Demak, har ikkala ijodkor ham xalq dardini eshitadigan, odil siyosat olib boradigan hukmdorlarni orzu qilishgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Nasoyim ul-muhabbat. — Toshkent: Fan, 1996.
2. Fitrat. Adabiyot qoidalari. — Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
3. Hamidulla Boltaboyev. Mumtoz nasr poetikasi va uslub masalalari. — Toshkent: Fan, 2004.
4. Ibrohim Haqqul. Mumtoz adabiyot poetikasi masalalari. — Toshkent: Fan, 2002.
5. Mumtoz Sharq nasrida axloqiy konsepsiya masalalari // Sharqshunoslik jurnali, №2, 2020.
6. Najmiddin Komilov. Tasavvuf. — Toshkent: Movarounnahr, 2009.
7. Pandnoma an‘analarining o‘zbek nasridagi o‘rni // Adabiyotshunoslik masalalari, 2019.
8. Poshshoxo‘ja ibn Abdulvahhobxo‘ja. Gulzor. — Toshkent: Sharq, 1962.
9. Poshshoxo‘ja ibn Abdulvahhobxo‘ja. Miftohu-l-adl. — Toshkent: Fan, 1962.
10. Rahmonov N. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi. — Toshkent: Universitet, 2010.
11. Sa‘diy Sheroziy. Guliston. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyat, 1989.
12. Xoja ijodida didaktik g‘oyalar talqini // O‘zbek tili va adabiyoti jurnali, №3, 2018.
13. Yo‘ldoshev Q. Badiiy matn va talqin muammolari. — Toshkent: Akademnashr, 2015.